

(ע"ב) ... כיון דעונש שאינה שוה בכל הוא דתנן אין הצבור והשותפין עושין תמורה, אשה נמי כי עבדא לא לקיא...' מפשט הלשון 'אשה נמי לא לקיא' נראה שהשותפין שהמירו אינם לוקים. אבל לא

כן כתב הרמב"ם (תמורה א,א).

אמנם בשיטה מקובצת להלן (ד: אות ה) מובאת גירסה ד'לאו' דתמורה שוה בכל, גם בציבור ובשותפין, ורק 'עשה' דתמורה אינו שוה בכל, וכנראה זהו מקורו של הרמב"ם. אבל מסוגיתנו נראה שגירסה זו אינה עיקר. ושמא הרמב"ם מפרש לשון 'לקיא' על חלות הקדושה ולא דוקא מלקות, כדרך שכתב לפרש בשיטמ"ק יז. אות א (חדושים ובאורים).

עוד על משמעות 'לוקה' שלא על מלקות ממש – ע' במובא ביוסף דעת זבחים ט.

גם י"ל שהרמב"ם לא גרס 'שאינו שוה בכל...' אלא כגרסה שברש"י 'ה"מ לאו שיש בו מעשה...' [ולא השוה הכתוב אשה לאיש אלא בדבר שיש בו מעשה, ככתוב איש או אשה כי יעשו. עמודי אור ט,ב] (לחם משנה תמורה א. וזה תואם עם מש"כ האחרונים שהרמב"ם שהחשיב תמורה בלאו שאין בו מעשה [בניגוד לדברי רבי יוחנן להלן ג:] משום שסמך על גירסה זו בסוגיתנו. ע' קה"י).

'עובד כוכבים מהו שימיר... תא שמע דתניא קדשי עובדי כוכבים לא נהנין ולא מועלין... אין עושין תמורה... דברי ר"ש. אמר רבי יוסי: בכלן אני רואה להחמיר... קתני מיהא אין עושין תמורה.' הקושיא היא מדברי רבי שמעון, שנוה לגמרא להעמיד בעיית רמי בר חמא אף לדבריו. ועוד, לדברי יוסי אין שייך להסתפק כי לדבריו ודאי עושה תמורה (תוס').

ונראה שלכן נקט הרמב"ם הלכה כרבי שמעון, שכן משמע מסוגית הגמרא שנקטו כמותו. ועוד יתכן שרבי יוסי כלל לא נחלק לענין תמורה אלא על שאר דברים (עפ"י כסף משנה תמורה א,ו פסוה"מ יח,כד).

'המקדיש מוסיף חומש ומתכפר עושה תמורה' – אבל לא המקדיש, מפני שאין הקרבן שלו (רמב"ם תמורה א,ד. וע' גם בתוס' ז: ד"ה שאין; אחיעזר ח"ג סז,ב).

דף ג

'ויליף נותר חילול חילול מטומאה... ויליף פיגול עון עון מנותר...' – שדבר הלמד בגזרה שוה חוזר ומלמד בגזרה שוה (כבזבחים נ: ועתוס' שם מד. ד"ה ואתי).

'דאיתקשא תמורת בהמה למעשר בהמה ומעשר דגן וגבי מעשר דגן כתיב כי את מעשר בני ישראל...' ואם תאמר לשם מה נצרך הקש מעשר בהמה למעשר דגן לפטור את הנכרים, והלא מעשר בהמה אינו בא בנדבה אלא חובה, וכל דבר שבחובה לא נצטוו בו אלא לישראל. ויש לומר הוה אמינא להפך, נקיש מעשר בהמה לתמורת בהמה, וכשם שהנכרי בתמורה, כדין שאר הקדשות, כך יהיו במעשר בהמה.

ואמנם במסכת זבחים (מה). הסיקו שהואיל וחובה שאין קבוע לה זמן הוא, ישראל מביאים אותה ולא נכרים (עפ"י שפת אמת).

'בד"א בקדשי מזבח אבל בקדשי בדיק הבית מועלין בהן, מ"ט דכי גמרינן מעילה חטא חטא מתרומה

דומיא תרומה דקדוש קדושת הגוף אבל בקדושת בדק הבית דקדושת דמים לא'. ואם תאמר מדוע אין למדים ב'קל וחומר' קדושת דמים מקדושת הגוף החמורה ואין בה מעילה כל שכן קדושת דמים? יש לומר משום שקדושת הגוף שייך בה שם העכו"ם שהרי אין קרבן ללא בעלים, וכיון ששמו עליה לכך נתמעטה ממעילה, אבל בקדושת דמים אין לקדושה שום יחוס למקדיש, הלכך אין חשיבותה נפגמת בגלל שהקדישה עכו"ם ומועלים בה ככל קדשי בדק הבית (עפ"י חדושים ובאורים).

א. מבואר לפי זה שגם בקדושת הגוף, דוקא אם המתכפר הוא נכרי אין בו מעילה, מפני ששמו עליה, אבל הקדיש נכרי שיתכפר בה ישראל, הלא אין שם המקדיש עליה אלא המתכפר והריהו ישראל הלכך מועלים. ואכן כך נקטו בשו"ת אחיעזר יו"ד מה, א ובחדושי ר' אריה לייב ח"ב טז, ג.

ב. בספר שפת אמת כתב לישב על פי דברי התוס' שממעטים קדשי בדק הבית מ'לה'.

(ע"ב) 'אבל בית דין של מטה מלקין אותו ומנקין אותו' – שמתכפר בכך (עפ"י שיטמ"ק).

וכוונת הכתוב באמרו כי לא ינקה [והרי אין צריך לומר שלא ינקה לפושעים ולמורדים, שהרי כל האומר הקב"ה וותרן וכו'] – לעורר ב"ד שלמטה לנקותו על ידי מלקות (שיטמ"ק ע"א אות כב) בשם הרב המעילי). משמע מלשונו שעל ידי המלקות מתכפר חטאו, וכן פירש הראב"ד (שבועות יב, א). ואולם מהרמב"ם (שם) נראה שמפרש שבא הכתוב ללמד שגם לאחר המלקות אינו מנוקה אלא בב"ד של מטה [ומסתבר שמשלקה הריהו כאחיו לכל דבר, שהרי מה יש לו לעשות עוד], אבל עדיין אינו מתכפר לגמרי בדין שמים (ושמא הפירוש השני המובא בשיטמ"ק מהגליון מכוון לדעה זו).

'שבועה שאוכל ככר זה היום ועבר היום ולא אכל... ור"ל אמר אינו לוקה משום דהוה ליה התראת ספק' – שאין המתרה יכול לכיין שיעבור היום בתוך כדי דיבור של התראה (רש"י שבועות כא). ומשום כך אפילו אם יתרו בו כל הזמן אין זו התראה, כיון שאין ידוע איזו התראה היא המחייבת (עפ"י אילת השחר שם. ע"ע במובא ביוסף דעת שם).

זמאי שנא דקא מרבה אכלתי ולא אכלתי מאוכל ולא אכל? אמר רבא: בפירוש ריבתה תורה שקר דומה לשוא, מה שוא לשעבר אף שקר לשעבר. ויש טעם לחלק בין שבועה לשעבר לשבועה דלהבא, שבלשעבר יש בעבירתו על כל פנים 'מעשה זוטא' לחייבו מלקות – עקימת שפתיו. לא כן בלהבא שאין בדיבורו איסור אלא כאשר נמנע מלקיים שבועתו, ובאותה שעה אין מעשה כלל, ובזה לא ריבתה תורה לחייבו מלקות (עפ"י ר"י בן מגאש שבועות כא; שו"ת מהרי"ק קלד).

וכן יש לפרש דברי הרמב"ם בהל' שבועות ד, כא. וע' בשו"ת אגרות משה יו"ד ח"א קל, אופן אחר לפרש דברי הרמב"ם.

'אלא מדיספא רבי עקיבא רישא נמי רבי עקיבא, ורישא לאו למעוטי אכלתי ולא אכלתי אלא למעוטי אוכל ולא אכל... ולענין מלקות. וכן מפורש בשבועות (כא). ומהתימא על רש"י ותוס' כאן שהבינו שפטור מקרבן. וכמדומה שטעות סופר נפלה ברש"י וצריך לומר 'פטור ממלקות'. וכן הגירסה בשטמ"ק. וכן הגיה בספר חק נתן ברש"י ובתוס' (שפת אמת. וכן הובא בגליונות קה"י להגיה ברש"י).

'אמר ליה רבי יוחנן לתנא: לא תתני זמימר' משום דבדיבורו עשה מעשה'. הרמב"ם (תמורה א) פסק שהציבור והשותפין שהמירו, אעפ"י שאין תמורתם תמורה – הממיר לוקה. הרי שלדבריו אף אם לא נעשה מעשה, שלא חלה התמורה – לוקים. ואכן מנה הרמב"ם (שם) 'זמימר' עם נשבע ומקלל שאעפ"י

שאינן בהם מעשה לוקים עליהם, ודלא כרבי יוחנן. [ומקור הדבר שלוקים על התמורה, נראה שיש ללמוד ממה שדרשו (טז) יהיה – לרבות את השוגג כמזיד בתמורה, ע"ש. כלומר שלוקה כמוהו, הרי שמענו מלקות] (עפ"י רעק"א; שאגת אריה עח ועוד. וע' חו"ב).

וע"ש ברעק"א שלכך לא פסק הרמב"ם כר"ח, כי מדברי רבא נראה שחולק. ובקהלות יעקב כתב מקור להרמב"ם מגרסת הגמרא לעיל ב: המובאת ברש"י, שהתמורה הריהי לאו שאין בו מעשה. ע"ע בהסבר דברי הרמב"ם: צאן קדשים ושפת אמת; אחיעזר ח"ב מג; חדושי הנצי"ב יז: אבי עזרי סנהדרין כו, ג; חדושי הגר"ר בנגיס ח"ב מה, ט; לקוטי הלכות ב'עין משפט' בסוף הפרק.

'אימר אפילו שבועת אמת... לא מצית אמרת דהכתיב ובשמו תשבע'. משמע שאין איסור להשבע שבועת אמת. ולדעת הרמב"ם (שבועות יא, א) אף מצוה יש בדבר, זו לשונו: 'כשם שבועת שוא ושקר בלא תעשה, כך מצות עשה שישבע מי שנתחייב שבועה בב"ד בשם, שנאמר ובשמו תשבע, שהשבועה בשמו הגדול והקדוש מדרכי העבודה היא, והדור וקדוש גדול הוא להשבע בשמו'. ואולם כמה מהראשונים מפרשים 'ובשמו תשבע' – רשות (ערש"י ורמב"ן עה"ת; ברכת הזבח וצ"ק).

ואולם זהו מעיקר הדין, אבל לדעת כמה פוסקים [בפירושו דברי הגמרא בשבועות לט] נהגו איסור להשבע אפילו על אמת (ע' הגהות מיימוניות שבועות פ"א אות ו). וכן אמרו במדרש (מסות) 'אמר להם הקב"ה לישראל, לא תהיו סבורים שהותר לכם להשבע בשמי אפילו באמת – אין אתה רשאי להשבע בשמי אא"כ יש לך כל המידות האלה, את ה' אלקיך תירא, אותו תעבוד, ובו תדבק – ואז: ובשמו תשבע'. (ע"ע בענין זה בתשובת חתם סופר חו"מ צ; שבט הלוי ח"ו קמא).

[ומצינו בדברי כמה מהפוסקים בספריהם כמה לשונות של שבועה כמו 'האלקים...'; 'סהדי במרומים'; 'חי נפשי... 'בשבועה...'] לאמת דבריהם; ע' השגות הראב"ד קרבן פסח י, יא בכורים יב, א ועוד; ספר הישר לר"ת פא-פד? (כי בשבועה הצעה של משנה כך היא...); שו"ת הרשב"א ח"א 'חיי ראשך'; הקדמת המאירי לספרו בית הבחירה – ברכות; שו"ת הריב"ש תמה תמו; שו"ת מהרי"ק צג; שו"ת רשב"ש ריש תקלג; שו"ת וחדושי ר"מ רנשבורג (מ"י תש"מ) עמ' רסג; אפיקי ח"א ז, ד.

והו לשון החזו"א באחת מאגרותיו (ח"א קצג): 'אחשוב כעין חובה לחוות מה שכלבי מה שראיתי במכתבו דרך אגב. לשון סהדי... – אנחנו חושבים לשון זה מאביווריהו דשבועה [ע' נדרים כ"ב ב'] והזכרה דברים כאלו נתחנכנו לחשבם לחמורות שבחמורות [כמבואר באגרת הגר"א ז"ל] מלבד שנהגו להחמיר בשבועת אמת כמבואר בתשובת ח"ס, עוד יוצא מדיבור בנחת שנאה לחכמים, וגם הוא הערה להרגש בדברים של מה בכך... ואף שמצינו כן בגמ' ובראשונים, אין אנו רגילים למילף לעשות כן גם אנו, כמו שאין אנו למדים מר"א שאמר לר"ע פסחים ס"ט א' חגיגה ג' ב' וכיו"ב ואין למידין הלכה מפי מעשה, הם הכשירו ידעו מאיזה טעם הכשירו והיו צריכים למגדר מלתא, וכן הראב"ד ז"ל היה צריך שלא יקבעו הלכה כדעת הר"מ כעין הלכה של הגמ' שאסור להרהר ולחלוק, או כיו"ב דברים עלומים מאתנו.

...ובזכרוני – אם אינני טועה – דבספר חסידים לר"י חסיד ז"ל כתב דהאידיא אין נשבעין לקיים את המצוה לזרוז, דראשונים קים להו בנפשיהו שיקיימו, אבל אנחנו אין לנו להכניס עצמו בזה, ומה נענה אנן אבתריי].

*

במרבית סוגיות מסכת תמורה מובאת 'לשנא אחרינא' [פעמים אינה בגמרא לפנינו אלא בפרש"י ורבנו גרשום ובשיטת מ"ק], וכתב רש"י בכמה מקומות שזו לשון ירושלמי. [ואין כזאת בשאר מסכתות הש"ס. וסימנך: לשון מסכת תמורה – תמורת לשון, כלומר לשון אחרת תחת הראשונה].

דף ג

- ג. א. העובר על לאו ללא עשיית מעשה, האם לוקה?
 ב. הממיר בהמת קדשים, האם לוקה? האם איסור המרה נחשב כלאו שיש בו מעשה אם לאו?
- א. אמר רב יהודה אמר רב: כל 'לא תעשה' שבתורה, עשה בו מעשה חייב, לא עשה בו מעשה פטור [מלבד מוציא שם רע ועדים זוממים שמפורש בהם מלקות, ואין ללמוד מהם למקומות אחרים מפני שיש בהם צד חמור. ע' מכות ד; תוס']. ולדברי רבי יהודה לוקים על לאו שאין בו מעשה (י"א שכן גם דעת רבי עקיבא, ויש חולקים. ואולם רבי יעקב וריה"ג ושאר תנאים חולקים וסוברים שאין לוקים עליו. וכן נקט רבי יוחנן, ואילו ריש לקיש סובר שלוקים).
- ומסרו מרבי יוחנן משום רבי יוסי הגלילי שישנם שלשה דברים היוצאים מהכלל הזה; נשבע, מימר ומקלל חברו בשם – שאעפ"י שלא עשה מעשה בידים חייב, כפי שדרשו מן המקראות. המקדים תרומה לביכורים; נחלקו רבי יוסי ברבי חנינא ורבי אלעזר האם לוקה משום שבדיבורו עשה מעשה, או אינו לוקה משום שהוא לאו הניתק לעשה.
- א. בירושלמי (שבועות ד, י) נחלקו בדין מקלל חברו; חבריא אמרו אינו לוקה לפי שאין בו מעשה, ורבי יוסי אמר לוקה. והלכה שלוקה. ואינו חייב עד שיתרו בו כשאר חייבי מלקות (רמב"ם סנהדרין כו, ד). ואף המקלל עצמו בשם בכלל זה (עפ"י שבועות לו; רמב"ם כו, ג). ונחלקו הראשונים במקלל חברו שלא בשם המיוחד האם לוקה אם לאו (ערמב"ם וראב"ד סנהדרין כו, ג; רש"י שבועות כא; רבנו ירוחם יד, ח. וע"ע חזו"א סנהדרין כ, ה-ו; חדושי מרן רי"ז הלוי ואבי עזריה הל' סנהדרין כו; בית ישי טו).
- ב. הנודר או נשבע בשם אלהים אחרים – מבואר בסוגיא בסנהדרין (סו) שלחכמים אינו לוקה משום שאין בו מעשה אלא דיבור, ולרבי יהודה לוקה. ובזה פסק הרמב"ם (עכו"ם ה, ג; סנהדרין יט, ד) שלוקה (וכ"ה בשלחן ערוך יו"ד קמז, א). והראב"ד השיגו, שהרי הלכה כחכמים.
- ג. החוסם בהמתו בקולו, שגוער בה בבואה לאכול בדישתה; לדברי רבי יוחנן לוקה משום שעל ידי עקימת שפתיו וקולו נעשה מעשה, וריש לקיש פוטר (עפ"י ב"מ צ: ותוס' שם ובסנהדרין סה: ובשבועות כא.).
- מבואר מדברי כמה ראשונים שהמאנה את חברו בדברים – לוקה (ע' מרדכי פ"ד דב"מ; שו"ת מהר"ם תשפה; ד"מ חו"מ רכח). ויש לומר שאעפ"י שאין בזה מעשה אך כיון שעל ידי דיבורו נתבייש הלה הרי זה כמימר וכחוסם שבדיבורו נעשה מעשה (ע' שו"ת שבט הלוי ח"ח שט, ב).
- וכן המקדיש בעל מום – כתב הרמב"ם (איסורי מזבח א, ב) שלוקה (ע' בספר החינוך ובמנחת חינוך רפה. וע"ע אבי עזריה הל' עכו"ם ה, יא והל' סנהדרין כו, ג אות טו).
- ואולם המחשב מחשבת פסול בקדשים, גם אם ננקוט שצריך לכך דיבור – אינו לוקה משום שאין בו מעשה, ואעפ"י שע"י עקימת שפתיו חל פסול בקרבן, שונה כאן שאין הדיבור נצרך אלא לידע מחשבתו אבל בעצם המחשבה היא הפוסלת. או גם משום שכל עוד לא נעשו העבודות היה הקרבן אסור, נמצא שבדיבורו לא פעל כלום אלא מנע את ההתר מלבוא (עפ"י שיטמ"ק ב"מ מג: וע' גם בנובי"ת יו"ד קסח).
- ד. לאו שאפשר לעבור עליו על ידי עשיה ועל ידי אי עשיה; יש אומרים שלוקים עליו אפילו כשלא עשה מעשה (כן צידד במגיד משנה שכירות יג, ב לענין חסימה בקול). ויש אומרים להפך, אפילו כשעשה מעשה אין לוקים עליו (ע' בספר החינוך קיג [וע"ש ובמנחת חינוך שמה שמו ובלאו ד'לא תשחט').

ואולם לענין חסימה בקול מבואר בחינוך שלוקה, ואפשר שלדעתו תלוי באופי הכללי של הלאו. או מפני שבדיבורו נעשה שינוי במציאות, והרי זה כתמורה – עתוס' שבועות כ"א. ועוד. ונראה שכן היא דעת הערוך המובא בתוס' במכות ד' (ד"ה הא) לענין מקיים כלאים). ויש אומרים שאם עבר במעשה לוקה ואם שלא במעשה אינו לוקה (תוס' מכות ד'; וע"ע תוס' פסחים סג רע"ב ועוד). ע"ע: ירושלמי שבועות ג, ז; תוס' נזיר יז. ובהגהה; משנה למלך יסודי התורה ה, ח ד"ה ודע דאחר; שער המלך חמץ א; מנחת חן ה, ג; 'חדושי הגרי"ז' כאן; דובב מישרים ח"א כז; דבר שמואל פסחים כד: אות ג. פירוט נוסף בדיני לאו שאין בו מעשה, במכות ד.

ב. תנן, הממיר סופג את הארבעים. ואמרו בדעת רב שתנא דידן סובר כרבי יהודה שלוקין על לאו שאין בו מעשה, אבל אנו אין נוקטים כן הלכך אינו לוקה. ואולם בשם רבי יוחנן אמרו שלוקים על תמורה לדברי הכל. ופירש רבי יוחנן שאין זה כלאו שאין בו מעשה מפני שבדיבורו עשה מעשה – חלות התמורה. הרמב"ם (ריש הלכות תמורה) חשבו כלאו שאין בו מעשה ואעפ"כ לוקה ארבעים, וזהו אחד משלשה דברים היוצאים מן הכלל כנ"ל. וכנראה פסק דלא כרבי יוחנן (עפ"י כסף משנה. וע' באחרונים הסברים רבים לשיטתו). התוס' צדדו לפי תירוץ אחד שלוקה שמונים משום הכפלת הלאוין. ואולם יש אומרים שלפי האמת נקטו התוס' שלוקה ארבעים רק כתבו שמלשון המשנה אין הכרח (עפ"י חדושי ובאורים. וע' לח"מ ריש הל' תמורה ועוד).

חיובי שבועות שוא ושקר בודון ובשגגה, נתבאר בפירוט בשבועות ג"ד כ-כא.

דפים ג – ד

ד. המוציא שם שמים לבטלה, מה דינו והיכן אזהרתו?

מבואר בגמרא שהמוציא שם שמים לבטלה אינו לוקה, שאין בו אזהרת לאו אלא אזהרת עשה, את ה' אלקיך תירא (או גם מאם ליראה. שיטמ"ג ג: אות יב).

א. המברך ברכה לבטלה, כתב הרמב"ם (ברכות א, טו) שהרי זה נושא שם שמים לבטלה וכנסבע לשוא הוא. יש מפרשים (נשמת אדם ה, א; חזו"א או"ח קלז, ה. וע' אבן האזל ברכות א, יג-טו) שאין כוונתו ל'לא תעשה' דאורייתא, שהרי כאמור אפילו במוציא שם שמים לבטלה אין 'לאו', כל שכן כשאומר דרך ברכה. ולפי זה נראה שהמברך ברכה שאינה צריכה, אפילו 'עשה' אין בו שהרי אמר ברכה ותהלה לה, אלא איסור דרבנן יש שמשנה ממטבע שקבעו בברכות, וסמכו חכמים איסורם א'לא תשא' (כמבואר בברכות לג.). וכן דעת בעלי התוס' וכמה ראשונים שהאומר ברכה לבטלה אין בו אלא איסור דרבנן (עתוס' ר"ה לג. רא"ש קדושין פ"א מט; תר"י ברכות פרק ת; ר"ן ר"ה; ספר החינוך תל ועוד). [ורשאי אדם לנסח תפילה ותהילה לה, ורק דרך ברכה שקבעו חכמים – אסור לבטלה. חזו"א שם, וע"ע בדבריו שם כה, ח ובחלק אה"ע סג, כג].

ואולם המגן-אברהם (סו"י רטו. וע' בדבריו קכח סק"ב) כתב בדעת הרמב"ם שברכה שאינה צריכה אסורה מדאורייתא. וכ"כ הגרעק"א (בתשובה כה) וברכי יוסף ועוד פוסקים.

[יש מפרשים הטעם, שלרוב חשיבותה של הברכה הרי דינה כשבועה, ולכך היא חמורה מהוצאת שם לבטלה בעלמא (ע' מנחת שלמה ח"ב ג).